

In die laatste fase kon de hongerlijder niet alleen, zoals Bakels dat schetste, tot op het bot vermageren maar hij kon ook, zo schreven wij in ons achtste deel, opzwellen doordat de normale vochtwisseling tussen bloed en weefsels was verstoord: er bleef dan vocht in de weefsels achter dat daar grote opzwellingen veroorzaakte, de oedemen.¹ Het kwam voor dat uit die oedemen, wanneer zij zich aan de benen vertoonden (zij konden zich ook aan het gezicht voordoen, vooral aan de oogleden, alsmede in een later stadium aan het onderlijf), waterig vocht stroomde zonder dat er wondjes te zien waren. Beide typen hongerlijders, de extreem-vermagerden en de opgezwollenen, vertoonden een apart ziektebeeld hetwelk door dr. J. Bok, assistent-arts op de afdeling voor interne geneeskunde van het Zuiderziekenhuis te Rotterdam en na de bevrijding internist van een van de noodziekenhuizen voor hongerpatiënten aldaar, 'de hongerziekte' is genoemd – de ziekteverschijnselen bij de betrokken patiënten hadden immers slechts één oorzaak: gebrek aan voedsel. Die hongerziekte ging gepaard met (zoals Bakels het beschreef) duizeligheid, gebrek aan concentratievermogen en diarrhee, maar ook met huidafwijkingen (bij sommigen werd de huid donker gekleurd, bij de meesten was het gelaat grijsbleek), met een sufheid die de indruk van volslagen achterlijkheid kon maken, en met chronisch hoesten. Groot was ook de vatbaarheid voor infecties: er vormden zich snel abscessen die soms wel het gehele onder- of bovenbeen bedekten. Lijders aan die hongerziekte hadden een verlaagde lichaamstemperatuur en zij hadden het steeds koud. Soms doofden zij langzaam uit ('als een nachtkaaers', schrijft Bok²), maar vaker kwam het voor dat zij onverwachts overleden.

Aldus een deel van onze beschrijving in passages van ons werk welke de Duitse concentratiekampen behandelden. Wij behoeven er, nu wij de hongersnood in het westen van Nederland weergeven, geen woord in te wijzigen.

¹ Dat hongersnood kon leiden tot het opzwellen van gedeelten van het lichaam stond in de tweede helft van de 19de eeuw aan vrijwel geen Nederlander meer voor ogen. De Rotterdamse arts dr. J. Bok werd er na de bevrijding door zijn collega C. van Leeuwen op gewezen dat de befaamde Leidse taalhistoricus prof. dr. J. Verdam blijkens een artikel in een taalkundig tijdschrift in 1875 niet had begrepen hoe men er in beschrijvingen van hongersnoden in Middelnederlandse teksten toe was gekomen, het woord 'zwellen' en zijn afleidingen te gebruiken. Zo kwam bijvoorbeeld in Jacob van Maerlants Rijmbijbel de regel voor: 'Die van hongre gheswollen lach'. Verdam was op grond van deze en andere regels tot de conclusie gekomen dat het werkwoord 'swellen' in het Middelnederlands mede de betekenis had van extreem vermageren. In 1911 herhaalde hij in zijn Middelnederlands woordenboek dat 'swellen' ook 'wegkwijnen' en 'uitteren' betekende. ² J. Bok: *De kliniek der hongerziekte*, p. 108.